

berī lege somniavit : nonne ista credens , plurimum a tramite veritatis exorbitat ?

XIII. Sic autem infirmitas humana sese habet , ut cum in somnis quisque viderit mortuum , ipsius animam se videre arbitretur ; cum autem vivum similiter somniverit , non ejus animam , neque corpus , sed hominis similitudinem sibi apparuisse non dubitet : quasi non possint et mortuorum hominum eodem modo nescientium , non animæ , sed similitudines apparere dormientibus. Pro certo , cum Mediolani essemus , audivimus , quod cum debitum repeteretur a quodam , defuncti patris cautione prolata , quod filio nesciente a patre jam fuerat persolutum , contristari homo gravissime cœpit , atque mirari quod ei pater moriens non dixerit quid deberet , cum fecisset etiam testamentum. Tunc ei nimis anxio apparuit idem pater ejus in somnis , et ubi esset recantum quo illa cautio vacuata fuerat , indicavit. Quo invento juvenis atque monstrato , non solum falsi debiti calumniam propulsavit , sed etiam paternum recepit chirographum , quod pater non receperat , quando est persoluta pecunia. Hic itaque putatur anima hominis curam gessisse pro filio , et ad eum venisse dormientem , ut docens quod ignorabat , a magna eum molestia liberaret. Sed eodem ipso ferme tempore quod id audivimus , item nobis apud Mediolanum constitutis , Carthaginis rhetor Eulogius , qui meus in eadem arte discipulus fuit , sicut mihi ipse , posteaquam in Africam remeavimus , retulit , cum rhetoricos Ciceronis libros discipulis suis traderet , recensens lectionem quam postridie fuerat traditurus , quemdam locum offendit obscurum : quo non intellecto , vix potuit dormire sollicitus : qua nocte somnianti ego illi quod non intelligebat exposui : imo non ego , sed imago mea nesciente me , et tam longe trans mare aliquid aliud sive

agente , sive somnante , et nihil de illius curis omnino curante. Quomodo fiant ista , nescio : sed quomodolibet fiant , cur non eodem modo fieri credimus ; ut in somnis quisque videat mortuum , quomodo fit ut videat et vivum ? ambobus utique nescientibus , neque curantibus quis vel ubi vel quando eorum imagines somniet ?

XIV. Similia sunt autem somniis nonnulla etiam visa vigilantium , qui turbatos habent sensus , sicut phrenetici , vel quocumque furentes modo ; nam et ipsi loquuntur secum quasi vere præsentibus loquantur , et tam cum absentibus quam cum præsentibus , quorum imagines cernunt , sive vivorum , sive mortuorum. Sed quemadmodum ii qui vivunt , ab eis se videri , et cum eis se colloqui nesciunt , neque enim revera ipsi adsunt , aut ipsi sermocinantur , sed turbatis sensibus homines talia visa imaginaria patiuntur : eo modo et ii qui ex hac vita migrarunt , sic affectis hominibus videntur quasi præsentes , cum sint absentes , et utrum aliquis eos imaginaliter videat , omnino nescientes.

XV. Huic rei simile est etiam illud , cum homines altius quam si dormirent , subtrahuntur corporis sensibus , et occupantur talibus visis. Et his enim apparent imagines vivorum atque mortuorum ; sed cum fuerint sensibus redditi , quoscumque mortuos vidisse se dixerint , vere cum eis fuisse creduntur : nec attendunt , qui hæc audiunt , similiter ab eis absentium atque nescientium quorundam etiam imagines visas esse vivorum. Homo quidam , Curma nomine , municipii Tulliensis , quod Hipponi proximum est , curialis pauper , vix illius loci duumviralitius et simpliciter rusticanus , cum ægrotaret , ablatu a sensibus , pene mortuus jacuit aliquot diebus : tenuissimus flatus in naribus , qui manu admota utcumque sentiebatur , et erat exiguum viventis indicium , se-

peliri ut exanimem non sinebat. Nullos artus movebat, nulla sumebat alimenta : nihil oculis, nihil ullo alio sensu corporis qualibet impacta molestia sentiebat. Videbat tamen multa velut in somnis, quæ tandem aliquando post dies plurimos quasi evigilans, visa narravit. Ac primum mox ut aperuit oculos : Eat aliquis, inquit, ad domum Curmæ fabri ferrarii, et videat quid ibi agatur. Quo cum itum esset, inventus est mortuus eo momento, quo iste fuerat sensibus redditus, et pene a morte revixerat. Tunc intentis qui aderant, illum exhiberi jussum esse quando ipse dimissus est, indicavit; seque illic unde redierat dixit audisse, quod non Curma curialis, sed Curma faber ferrarius ad loca illa mortuorum præceptus fuisset adduci. In illis ergo visis, tanquam somniis suis, inter eos defunctos, quos videbat pro meritum diversitate tractari, agnovit etiam nonnullos quos noverat vivos. Ipsos autem vere forsitan credididem, si non inter illa quasi somnia sua vidisset etiam quosdam qui nunc usque adhuc vivunt, clericos videlicet aliquos regionis suæ, a quorum ibi presbytero audivit, ut apud Hipponem baptizaretur a me, quod et factum esse dicebat. Viderat itaque in illa visione presbyterum, clericos, me ipsum, nondum scilicet mortuos, in qua postea vidit et mortuos. Cur non etiam illos sicut nos vidisse credatur, utrosque scilicet absentes atque nescientes; ac per hoc non ipsos, sed similitudines eorum, sicut etiam locorum? Nam et fundum vidit ubi erat ille cum clericis presbyter, et Hipponem ubi a me quasi baptizatus est: in quibus locis profecto non erat, quando illic sibi esse videbatur. Nam quid ibi ageretur eo tempore, nesciebat: quod procul dubio sciret, si vere ibi esset. Visa sunt igitur ista, quæ non præsentantur in ipsis rebus ut sunt, sed in quibusdam rerum imaginibus adumbran-

tur. Denique post multa quæ vidit, etiam in paradisu se introductum esse narravit, dictumque sibi esse, cum inde dimitteretur rediturus ad suos: Vade, baptizare, si vis esse in isto loco beatorum. Deinde ut a me baptizaretur admonitus, jam factum esse respondit. Cui rursus ille qui cum eo loquebatur: Vade, inquit, vere baptizare, nam illud in visione vidisti. Post ista convaluit, perrexit Hipponem. Pascha jam propinquabat, dedit nomen inter alios Competentes, pariter cum plurimis incognitus nobis; nec illam mihi visionem, nec cuiquam nostrorum indicare curavit. Baptizatus est, peractis diebus sanctis remeavit ad propria. Biennio vel amplius transacto ego cuncta hæc cognovi; primo per quemdam meum ejusque amicum in convivio meo, dum quædam talia loqueremur: deinde institi ac feci ut hæc mihi præsens ipse narraret, attestantibus honestis civibus suis, et de mirabili ejus ægritudine, ut jacuerit pene mortuus per dies plurimos, et de illo alio Curma fabro ferrario, quod commemoravi superius, et de his omnibus, quæ cum mihi diceret, etiam tunc ab illo se audisse recolebant atque firmabant. Quamobrem sicut vidit baptismum suum et me ipsum et Hipponem et basilicam et baptisterium, non in rebus ipsis, sed in quibusdam similitudinibus rerum, ita et alios quosdam vivos eisdem nescientibus vivis: cur non ergo ita et illos mortuos eisdem nescientibus mortuis?

XVI. Cur non istas operationes angelicas credimus, per dispensationem providentiæ Dei bene utentis et bonis et malis, secundum inscrutabilem altitudinem judiciorum suorum? sive instruuntur hinc mentes mortalium, sive fallantur; sive consolentur, sive terreantur: sicut unicuique vel præbenda est misericordia, vel irroganda vindicta, ab illo cui misericordiam et judicium non ina-

niter cantat Ecclesia¹. Ut volet accipiat quisque quod dicam. Si rebus viventium interessent animæ mortuorum, et ipsæ nos quando eas videmus alloquerentur in somnis; ut de aliis taceam, me ipsum pia mater nulla nocte desereret, quæ terra marique secuta est ut mecum viveret. Absit enim, ut facta sit vita feliciore crudelis, usque adeo ut quando aliquid angit cor meum, nec tristem filium consoletur, quem dilexit unice, quem nunquam voluit mæstum videre. Sed profecto quod sacer Psalmus personat, verum est: « Quoniam pater meus et mater » mea dereliquerunt me; Dominus autem assumpsit me². » Si ergo dereliquerunt nos parentes nostri, quomodo nostris curis et rebus intersunt? Si autem parentes non intersunt, qui sunt alii mortuorum qui noverint quid agamus, quidve patiamur? Isaias propheta dicit: « Tu es » enim pater noster: quia Abraham nescivit nos, et » Israël non cognovit nos³. » Si tanti Patriarchæ quid erga populum ex his procreatum ageretur ignoraverunt, quibus Deo credentibus populus ipse de illorum stirpe promissus est, quomodo mortui vivorum rebus atque actibus cognoscendis adjuvandisque miscentur? Quomodo dicimus eis fuisse consultum, qui obierunt antequam venirent mala, quæ illorum obitum consecuta sunt, si et post mortem sentiunt quæcumque in vitæ humanæ calamitate contingunt? An forte non errando ista dicimus et hos putamus quietos, quos inquieta vita vivorum sollicitat? Quid est ergo quod piissimo regi Josiæ pro magno beneficio promisit Deus, quod esset ante moriturus, ne videret mala quæ ventura illi loco et populo minabatur? Quæ Dei verba ista sunt: « Hæc dixit Dominus Deus Israël: Verba mea quæ audisti, et veritus es » a facie mea cum audisti, quæ locutus sum de isto loco,

¹ Psal. c, 1. — ² Id. xxvi, 10. — ³ Isai. lxxiii, 16.

» et qui commorantur in eo, ut deseratur et in maledicto » sit; et conscidisti vestimenta tua, et flevisi in conspectu meo, et ego audivi, dixit Dominus Sabaoth: » Non sic, ecce ego apponam te ad patres tuos, et apponeris cum pace; et non videbunt oculi tui omnia » mala, quæ ego induco in locum hunc, et qui commorantur in eo⁴. » Territus iste Dei comminationibus fleverat, et sua vestimenta consciderat: et fit omnium malorum futurorum de properatura morte securus, quod ita requieturus esset in pace, ut illa omnia non videret. Ibi ergo sunt spiritus defunctorum, ubi non vident quæcumque aguntur aut eveniunt in ista vita hominibus. Quomodo ergo vident tumulos suos, aut corpora sua, utrum abjecta jaceant, an sepulta? Quomodo intersunt miseriæ vivorum, cum vel sua ipsi mala patiantur, si talia merita contraxerunt; vel in pace requiescant, sicut huic Josiæ promissum est, ubi mala ulla nec patiando, nec compatiendo sustineant, liberati ab omnibus malis quæ patiando et compatiendo cum hinc viverent, sustinebant?

XVII. Dixit aliquis: Si nulla est mortuis cura de vivis, quomodo ille dives qui apud inferos torquebatur, rogabat Abraham patrem, ut mitteret Lazarum ad quinque fratres suos nondum mortuos², et ageret cum eis ne venirent et ipsi in eundem tormentorum locum? Sed numquid quia hoc ille dives dixit, ideo quid fratres agerent vel quid paterentur illo tempore, scivit? Ita illi fuit cura de vivis, quamvis quid agerent omnino nesciret, quemadmodum est nobis cura de mortuis, quamvis quid agant utique nesciamus. Nam si nihil de mortuis curarem, non utique pro illis Deo supplicarem. Denique Abraham nec Lazarum misit, sed Moysen ac Prophetas hic eos habere respondit, quos audire deberent,

⁴ 4 Reg. xxviii, 18-20. — ² Luc. xvi, 27.

ut ad illa supplicia non venirent. Ubi rursus occurrit, quomodo quid hic ageretur Abraham pater ipse nesciebat, ubi sciebat esse Moysen et Prophetas, id est, librorum, quibus homines obediendo tormenta inferna evitarent: ubi denique noverat divitem illum in deliciis, pauperem vero Lazarum in laboribus doloribusque vixisse. Nam et hoc illi ait: « Memento, fili, quia percepisti bona in vita tua, Lazarus autem mala¹. » Sciebat ergo hæc, quæ utique apud vivos, non apud mortuos gesta fuerant. Verum non cum agerentur in vivis, sed eis mortuis potuit Lazaro indicante cognoscere, ne falsum sit quod ait Propheta: « Abraham nescivit nos². »

XVIII. Proinde fatendum est, nescire quidem mortuos quid hic agatur, sed dum hic agitur: postea vero audire ab eis, qui hinc ad eos moriendo pergunt; non quidem omnia, sed quæ sinuntur indicare, qui sinuntur etiam ista meminisse; et quæ illos, quibus hæc indicant, oportet audire. Possunt et ab Angelis, qui rebus quæ aguntur hic, præsto sunt, audire aliquid mortui, quod unumquemque illorum audire debere iudicat cui cuncta subjecta sunt. Nisi enim essent Angeli, qui possent interesse et vivorum et mortuorum locis, non dixisset Dominus Jesus: « Contigit autem mori inopem illum, et auferri ab Angelis in sinum Abraham³. » Nunc ergo hic, nunc ibi esse potuerunt, qui hinc illuc quem Deus voluit abstulerunt. Possunt etiam spiritus mortuorum aliqua quæ hic aguntur, quæ necessarium est eos nosse, et quos necessarium est ea nosse, non solum præterita vel præsentia, verumetiam futura Spiritu Dei revelante cognoscere: sicut non omnes homines, sed Prophetæ dum hic viverent cognoscebant, nec ipsi omnia, sed quæ illis esse revelanda Dei providentia iudicabat. Mitti quoque

¹ Luc. XVI, 25. — ² Isaï. LXIII, 16. — ³ Luc. XVI, 22.

ad vivos aliquos ex mortuis, sicut e contrario Paulus ex vivis in paradysum raptus est⁴, divina Scriptura testatur. Nam Samuel propheta defunctus vivo Sauli etiam regi futura prædixit⁵: quamvis nonnulli non ipsum fuisse qui potuisset magicis artibus evocari⁶, sed aliquem spiritum tam malis operibus congruentem illius existiment similitudinem figurasse: cum liber Ecclesiasticus, quem Jesus filius Sirach scripsisse traditur, et propter eloquii nonnullam similitudinem Salomonis pronuntiatur, contineat in laude patrum⁴, quod Samuel etiam mortuus prophetaverit. Sed si huic libro ex Hebræorum⁵ (quia in eorum non est) canone contradicitur: quid de Moyse dicturi sumus, qui certe et in Deuteronomio mortuus, et in Evangelio cum Elia, qui mortuus non est, legitur apparuisse viventibus⁶?

XIX. Hinc et illa solvitur quæstio, quomodo Martyres ipsis beneficiis quæ dantur orantibus, indicant se interesse rebus humanis, si nesciunt mortui quid agant vivi. Non enim solis beneficiorum effectibus, verumetiam ipsis hominum aspectibus confessorem apparuisse Felicem, cujus inquilinatum pie diligis, cum a Barbaris Nola oppugnaretur, audivimus, non incertis rumoribus, sed testibus certis. Verum ista divinitus exhibentur, longe aliter quam sese habet usitatus ordo singulis creaturarum generibus attributus. Non enim quia in vinum aqua⁷, cum voluit Dominus, repente conversa est, ideo non debemus, quid aqua valeat in elementorum ordine proprio, ab istius divini operis raritate vel potius singularitate discernere: nec quoniam Lazarus resurrexit⁸,

¹ 2 Cor. XI, 2. — ² 1 Reg. XXVIII, 15. — ³ Vide supra lib. I ad Simplicianum q. IV, V. 2. Retract. IV et lib. 2. de Doctrina christiana c. 8. n. 13. — ⁴ Eccl. XLVI, 23. — ⁵ Deut. XXXIV, 5. — ⁶ Matth. XVII, 3. — ⁷ Joan. XI, 9. — ⁸ Id. XI, 44.

ideo mortuus omnis quando vult surgit, aut eo modo exanimis a vivente, quomodo a vigilante dormiens excitatur. Alii sunt humanarum limites rerum, alia divinarum signa virtutum; alia sunt quæ naturaliter, alia quæ mirabiliter fiunt: quamvis et naturæ Deus adsit ut sit, et miraculis natura non desit. Non igitur ideo putandum est vivorum rebus quoslibet interesse posse defunctos, quoniam quibusdam sanandis vel adjuvandis Martyres adsunt: sed ideo potius intelligendum est, quod per divinam potentiam Martyres vivorum rebus intersunt, quoniam defuncti per naturam propriam vivorum rebus interesse non possunt.

XX. Quanquam ista quæstio vires intelligentiæ meæ vincit, quemadmodum opitulentur Martyres iis quos per eos certum est adjuvari; utrum ipsi per se ipsos adsint uno tempore tam diversis locis, et tanta inter se longinquitate discretis, sive ubi sunt eorum Memoriae, sive præter suas Memorias ubicumque adesse sentiuntur: an ipsis in loco suis meritis congruo ab omni mortalium conversatione remotis, et tamen generaliter orantibus pro indigentibus supplicantium (sicut nos oramus pro mortuis, quibus utique non præsentamur, nec ubi sint vel quid agant scimus), Deus omnipotens qui est ubique præsens, nec concretus nobis, nec remotus a nobis, exaudiens Martyrum preces, per angelica ministeria usquequaque diffusa præbeat hominibus ista solatia, quibus in hujus vitæ miseria judicat esse præbenda; et suorum merita Martyrum ubi vult, quando vult, quomodo vult, maximeque per eorum Memorias, quoniam hoc novit expedire nobis ad ædificandam fidem Christi, pro cuius illi confessione sunt passi, mirabili atque ineffabili potestate ac bonitate commendet. Res hæc altior est quam ut a me possit attingi, et abstrusior quam ut a me valeat perscru-

tari: et ideo quid horum duorum sit, an vero fortassis utrumque sit, ut aliquando ista fiant per ipsam præsentiam Martyrum, aliquando per Angelos suscipientes personam Martyrum, definire non audeo; mallem a scientibus ista perquirere. Neque enim nemo est qui hæc sciat, non qui sibi scire videatur et nesciat: dona enim Dei sunt; his alia, et illis alia largientis, secundum Apostolum, qui dicit unicuique dari manifestationem Spiritus ad utilitatem: « Alii quidem, inquit, datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eundem Spiritum, alteri autem fides in eodem Spiritu, » alteri donatio curationum in uno Spiritu, alii operationes virtutum, alii prophetia, alii dijudicatio spirituum, » alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum. » Omnia autem hæc operatur unus atque idem Spiritus, » dividens propria unicuique prout vult¹. » Horum omnium spiritualium donorum, quæ commemoravit Apostolus, cuicumque data est dijudicatio spirituum, ipse scit ista sicut scienda sunt.

XXI. Talem fuisse credendum est illum Joannem monachum, quem de belli civilis eventu Major Theodosius consuluit imperator: habebat quippe etiam prophetiam. Neque enim singulos singula munerum istorum, sed etiam plura unum habere posse non ambigo. Joannes ergo iste, quadam muliere religiosissima impatienter eum videre cupiente, atque ut hoc impetraret per maritum suum vehementer instante. cum ille nollet, quoniam id nunquam permiserat foeminis: Vade, inquit, dic uxori tuæ, videbit me nocte proxima, sed in somnis. Et factum est: monuitque illam quidquid fidelem conjugatam moneri oportebat. Quæ cum evigilasset, talem se vidisse hominem Dei viro suo, qualem ille eum noverat, et quid

¹ I Cor. XII, 7-11.

ab illo audierit, indicavit. Qui hoc ab eis comperit, retulit mihi, vir gravis et nobilis, et dignissimus credi. Sed si illum sanctum monachum ipse vidissem, quia sicut fertur, patientissime interrogabatur, et sapientissime respondebat, quæsissem ab eo quod ad istam pertinet quæstionem, utrum ipse ad illam foeminam venisset in somnis, id est, spiritus ejus in effigie corporis sui, sicut nos ipsos in effigie corporis nostri somniamus; an ipso aliud agente, vel si dormiebat aliud somniantem, sive per Angelum, sive quocumque alio modo in mulieris somnio talis facta sit visio; atque id futurum, ut ipse promitteret, prophetiæ Spiritu revelante præciverit. Si enim ipse interfuit somnianti: mirabili gratia utique id potuit, non natura; et Dei munere, non propria facultate. Si autem ipso aliud agente, sive dormiente et visis aliis occupato, eum mulier, vidit in somnis; profecto tale aliquid factum est, quale illud est quod in Actibus Apostolorum legimus, ubi Dominus Jesus loquitur Ananiæ de Saulo, et indicat ei quod Saulus vidit ad se venientem Ananiam, cum hoc Ananias ipse nesciret¹. Quodlibet horum mihi responderet ille homo Dei, et de Martyribus ab illo pergerem quærere, utrum ipsi adsint in somnis, vel quocumque alio modo videntibus eos in qua figura voluerint; et maxime quando ab eis se torqueri dæmones in hominibus confitentur, et rogant eos ut parcant sibi: an ista fiant Dei nutu per angelicas Potestates, in honorem commendationemque Sanctorum ad utilitatem hominum, illis in summa quiete positis, et ad alia longe meliora visa vacantibus seorsum a nobis, orantibusque pro nobis. Nam Mediolani apud sanctos Protasium et Gervasium martyres, expresso nomine, sicut defunctorum quos eodem modo commemorabant, adhuc vivum dæmones episco-

¹ Act. ix, 12.

pum confitebantur Ambrosium, atque ut sibi parceret obsecrabant, illo aliud agente, atque hoc cum ageretur omnino nesciente. An vero aliquando per ipsam præsentiam Martyrum fiant ista, aliquando per Angelorum; et utrum possint, vel quibus signis possint a nobis duo ista discerni; an ea sentire ac dijudicare non valeat, nisi qui habet illud donum per Dei Spiritum dividendum propria unicuique prout vult: dissereret mihi, ut arbitror, ipse Joannes hæc omnia, sicut vellem; ut aut eo docente discerem, et ea quæ audirem vera et certa esse cognoscerem; aut ego crederem quæ nescirem, illo dicente quæ sciret. Quod si mihi forsitan de sancta Scriptura responderet ac diceret: « Altiora te ne quæsieris, et fortiora te ne » scrutatus fueris; sed quæ præcepit tibi Dominus, illa » cogita semper¹: » id etiam gratanter acciperem. Non enim parvus est fructus, si aliqua obscura et incerta, quæ comprehendere non valemus, clarum saltem certumque sit nobis non esse quæranda; et quod unusquisque vult discere, putans prodesse si sciat, discat non obesse si nesciat.

XXII. Quæ cum ita sint, non existimemus ad mortuos, pro quibus curam gerimus, pervenire, nisi quod pro eis sive Altaris, sive orationum, sive eleemosynarum sacrificiis solemniter supplicamus: quamvis non pro quibus fiunt omnibus prosint, sed iis tantum quibus dum vivunt comparatur ut prosint. Sed quia non discernimus qui sint, oportet ea pro regeneratis omnibus facere, ut nullus eorum prætermittatur, ad quos hæc beneficia possint et debeant pervenire. Melius enim supererunt ista eis quibus nec obsunt nec prosunt, quam eis deerunt quibus prosunt. Diligentius tamen facit hæc quisque pro necessariis suis quo pro illo fiant similiter a suis. Corpori

¹ Eccli. iiii, 22.

626 S. AUGUSTINI EPISCOPI DE CURA GERENDA, ETC.
autem humando quidquid impenditur, non est praesidium salutis, sed humanitatis officium, secundum affectum quo nemo unquam carnem suam odio habet.⁴ Unde oportet ut quam potest pro carne proximi curam gerat, cum ille inde recesserit qui gerebat. Et si haec faciunt qui carnis resurrectionem non credunt, quanto magis debent facere qui credunt: ut corpori mortuo, sed tamen resurrecturo et in aeternitate mansuro impensum ejusmodi officium, sit etiam quodam modo ejusdem fidei testimonium? Quod vero quisque apud Memorias Martyrum sepelitur, hoc tantum mihi videtur prodesse defuncto, ut commendans eum etiam Martyrum patrocinio, affectus pro illo supplicationis augeatur.

XXIII. Habes ad ea quae a me putasti esse quaerenda, qualem potui reddere responsionem meam: quae si ultra quam satis est prolixa est, da veniam: id enim factum est amore diutius loquendi tecum. Hunc ergo librum quemadmodum acceperit venerabilis Dilectio Tua, peto rescriptis tuis noverim, quem tibi perlator ejus faciet sine dubio gratiorem, frater scilicet et compresbyter noster Candidianus, quem per tuas litteras cognitum toto corde suscepi, invitatus dimisi. Multum enim nos in charitate Christi sua praesentia consolatus est, et quod fatendum est, ejus instantia tibi parui. Nam cor meum tanta distendunt, ut nisi ipso assidue commonente me non sinneret oblivisci, profecto interrogationi tuae mea responsio defuisset.

⁴ Ephes. v, 29.

FINIS TOMI CENTESIMI TRIGESIMI-TERTII.

ANNOTATIONES.

ANNOTATIO (1) pag. 106.

Circumcelliones armati contra Augustinum vias aliquoties obsederunt, teste Possidio in ejus vita, c. 12, ubi hujus etiam recordatur periculi, quod hominis ductoris errore evasit Augustinus.

ANNOTATIO (2) pag. 141.

Istorum nomini, quos aliquoties reprehendit Augustinus, non tantum libro de Fide et operibus, sed etiam lib. XXI, de Civitate Dei, c. 17, et sequentibus, pepercit semper. Haec vero cum scriberet, intendisse in Hieronymum creditur a Joanne Garnerio in Appendice I, ad priorem partem Mercatoris.

ANNOTATIO (3) pag. 153.

Non alio, credimus, libello, nisi Sermone nunc LXXI, qui olim de verbis Domini fuit XI.

ANNOTATIO (4) pag. 159.

Veteres codices viginti quinque, scilicet Romani bibliothecae Vaticanae duo, et Parisienses isti sexdecim, Regiae bibliothecae unus, Navarrici collegii duo, Sorbonici quatuor, abbatiae sancti Victoris tres, sanctae Geno-